

Folkets eller nationens kyrka? Isländska folkkyrkans identitet vid 2000-talets början

*Professor Hjalti Hugason
University of Iceland*

Med 1874 års grundlag fick Island ökad självstyre i egna angelägenheter trots att landet fortfarande utgjorde en integrerad del av danska staten. Samtidigt inleddes religionsfrihet och landets evangelisk-lutherska kyrka (Isländska kyrkan) definierades som folkkyrka. Under perioden 1880–1910 stiftades sedan en rad lagar som konsoliderade folkkyrkoordningen i landet enligt dansk förebild. 1. 1. 1998 trädde sedan dagens folkkyrkolag (nr. 98/1997) i kraft. Folkkyrkan blev nu relativt självständig trots fortsatt relation till staten. I många avseenden har den nu en jämförbar ställning som Svenska kyrkan före år 2000. Efter en folkomröstning bl. a. om grundlagens folkkyrkoparagraf under hösten 2012 ser det ut som denna ordning kommer att fortsätta under de närmaste årtionderna.¹

Dagens lägen kännetecknas av att i Island har man en stor majoritetskyrka (omfattar ungefär 77% av befolkningen) som definieras enligt lag som självständigt trossamfund som beslutar i indre kyrkliga angelägenheter (genom ett kyrkomöte) och agerar självständigt i administrativa frågor men har en relation till staten enligt grundlagen och är i hög utsträckning beroende av detta främst i ekonomiskt hänseende. På detta sätt kan det hävdas att Isländska kyrkan pendlar mellan 1800-tals statskyrka och 2000-tals trossamfund. I detta läge förefaller det intressant att fråga om denna kyrka profilerar sig som folkets eller nationens kyrka.

¹ Folkkyrkoparagrafen i Islands äldsta grundlag (1874) hämtades till Danmarks grundlov (1849) och är fortfarande i stort sett oförändrad (nu paragraf 62): „The Evangelical Lutheran Church shall be the State Church in Iceland and, as such, it shall be supported and protected by the State. This is to be found in the Constitution of the Republic of Iceland: <http://www.government.is/constitution/> (6. 6. 2013)

Med *folkets kyrka* syftas på en kyrka som riktar sig mot individer, befinner sig i hög utsträckning inom den privata och/eller tredje sektorn, satsar i första hand på församlingslivet och förmedlar i huvudsak tro och teologi. Med *nationens kyrka* menas däremot en kyrka som i första hand riktar sig mot kollektivet eller nationen som sådan, befinner sig i hög utsträckning på det offentliga planet, satsar i högre utsträckning på samhällslivet i allmänhet än på församlingslivet som sådant och tar fasta på sin kulturbevarande och -förmedlande funktion.

Det hör till saken att i Island har evangelisk-lutherska kyrkan en dominerande ställning jämfört med andra kyrkor, trossamfund och livsåskådningsföreningar. Nationen är homogen och det hör till den isländska identiteten att vara evangelisk-luthersk om inte i religiös bemärkelse då åtminstone kulturellt. — Det kräver en utförlig förklaring och familjehistoria om man tillhör en annan denomination! Befolkningen är däremot inte kyrksam, inom- eller utomkyrkliga väckelser har inte förekommit och deltagandet i kyrkans gudstjänstliv är magert. Man kan följaktligen inledningsvis gissa att dagens läge snarare främjar kyrkans tendens att försöka bevara sin traditionella ställning som nationens kyrka än att omdefiniera den till folkets kyrka.

Följande presentation kommer att grundas på tre herdabrev som publicerades under tiden 1986–2001, en informationbroschyr publicerad 1999 samt folkkyrkans presentation på internetet.²

I en analys av en kyrkas framträdande och självrepresentation är det nyttigt att skilja mellan *bas* och *identitet*. Med *bas* i detta sammanhang menas vederbörande kyrkas förståelse av sin relation till den kristna trostraditionen som sådan och andra kyrkor. Med *identitet* syftas däremot på sådant som kan

² Pétur Sigurgeirsson (biskop 1981–1989): *Kirkjan öllum opin*. Reykjavík, 1986. Ólafur Skúlason (biskop 1989–1998): *Við tímamót*. Reykjavík, 1997. Karl Sigurbjörnsson (biskop 1998–2012): *Í birtu náðarinnar*. Reykjavík, 2001. Karl Sigurbjörnsson: *Þjóðkirkja í þúsund ár*. Reykjavík, 1999. Se även <http://www.kirkjan.is>.

läsas ut av kyrkans förkunnelse, visioner, verksamhet och informationsmaterial m.m.³

Isländska kyrkans bas utgörs av att den är en evangelisk-luthersk kyrka i samma bemärkelse som *Den danske folkekirke* d.v.s. den omfattar de tre fornkyrkliga bekännelserna, CA (1530) samt Luthers Lilla katekes. Inom kyrkan är man mån om att bevara denna bas även om det förekommer skilda meningar om hur man bör gestalta en luthersk kyrka i dagens läge: Bör man satsa på 1500- och 1600-talsmodellen när statens överhuvud representerade kyrkan på riksnivå och den patriarkale sockenprästen på församlingsnivå eller bör man eftersträva en mera flexibel kyrka med starkare demokrati på riks- och sockennivå och betonande på det allmänna prästadömet. Inom Isländska kyrkans pästerskap samt andra kyrkligt aktiva kretsar förekommer betydliga spänningar i detta hänseende. Fortfarande kan man dock hävda att Isländska kyrka i första hand framträder som en prästkyrka.

„Den långa kontinuiteten“

År 2000 firade man tusenårsminnet av Islands kristnande. Jubileet kulminerade i en tvådagars högtid på Þingvellir — nationens främste „kultplats“.⁴ Där planerade man en folkförsamling eller -fest i likhet med vad som ägde rum 1930, 1944, 1974 samt 1994 som alla är viktiga „jubilar“ bland det i hög grad historiskt medvetna isländska folket.⁵ I samtliga tillfällen var en stor uppslutning som man även förväntade sig år 2000. — Trots bra väder och ambitiös förberädelse

³ Ekstrand, T.: „The Construction of Lutheran Identity in Church of Sweden“. *Exploring a Heritage. Evangelical Lutheran Churches in the North*. Ed. Anne-Louise Eriksson m.m. (Church of Sweden Research Series 5). Eungene, 2012. S. 250–252.

⁴ På Þingvellir stiftades Islands medeltida „riksdag“, *alþingi*, och samlades där årligen.

⁵ 1930 firades 1000-årsminnet av alþingis grundande, 1944 stiftades Republiken Island, 1974 firades 1000-årsminnet av den forn-nordiska invandringen och 1994 firades 50-årsminnet av republikens stiftande.

motsvarade deltagandet inte arrangöernas förväntningar. Man kan påstå att folket uteblev!⁶

Det första initiativet till 1000-årsjubileet togs 1985 och snart beslöts att arrangemanget skulle ses som folkkyrkans, riksdagens och statens (regeringens och presidentens) gemensamma åtagande. I detta sammanhang profilerades folkkyrkan i hög utsträckning som nationens kyrka. Detta kom bl. a. till uttryck i de tre herdabreven som publicerades i omedelbar anslutning till den gällande 15-årsperioden, d.v.s. 1986, 1997 och 2001.

Den (kyrko-)historietolkning som lanserades i samtliga herdabreven kan karakteriseras som betoning av vad man kan kalla „den långa kontinuiteten“. Vad detta innebär är att man framhöll att Islands kyrkliga geografi ständigt har kännetecknats av att en majoritetskyrka har förekommit i landet som i stort sett har omfattad hela nationen. Under medeltiden var denna kyrka av naturliga skäl katolsk men „tillfälligtvis“ evangelisk-luthersk från mitten av 1500-talet.⁷ Vad som betonades var sålunda inte Isländska kyrkans evangelisk-lutherska bas (se ovan) eller dess konfessionella egenart som luthersk kyrka utan dess kontinuitet som majoritetskyrka och så till vida dess ekvivalens med det isländska folket. Detta innebär en stark betoning av kyrkans ställning och funktion som nationens kyrka. Denna tendens är implicit i 1986-års herdabrev även om den inte är klart uttalad och central i herdabreven från 1997 och 2001.

Den biskop som publicerade sitt herdabrev 2001 sammanställde även en informationsbroschyr för folkkyrka året före 1000-jubileet som spreds i en stor upplaga. Där framträder tanken om „den långa kontinuiteten“ på ett markant sätt i och med att foldern fick rubriken *Þjóðkirkja í 1000 ár* eller „Den 1000-åriga folkkyrkan“. Begreppet folkkyrka figurerar först i den formella isländska diskursen i och med förarbetet till grundlagen 1874 där det förekommer först i

⁶ Förklaringarna till begränsad deltagande var givetvis många. Under högtiden 1994 hade enorma trafikknuta bildats och åtskilliga familjer satt fasta i sina bilar utan att komma fram. Många fruktade samma sak 6 år senare.

⁷ Karl Sigurbjörnsson: *Þjóðkirkja í þúsund ár*. S. 2-4.

lagtext. Begreppet användes aldrig om medeltidskyrkan eller om eneväldets statskyrka. I samband med jubileet år 2000 fick det sålunda en ny innebörd — den isländska nationens kyrka oberoende av dess konfessionella bas.

Man kan sålunda konstatera att kring årtusendskiftet 2000 profilerade Isländska kyrkan sig snarare som nationens än folkets kyrka. Detta beslutat kan visserligen nyanseras en aning.

I 2001 års herdabrev intar ecclesiologi en central roll. Biskopen tar sin utgångspunkt i en dopssituation och övergår från den till beskrivning av socknen som kyrkans grundenhet samt den enskildes, bl. a. dopbarnets, tillhörighet i sockengemenskapen. Här framträder en klar bild av folkets kyrka. Sedan går författaren dock snabbt över till funderingar kring 1000-årsjubileet för att avsluta med en redogörelse för kyrkans organisation och verksamhet. I den delen av herdabrevet förekommer en spänning mellan nationens och folkets kyrka.

Förtroendekris

Under sent 1990-tal och framöver genomgick Isländska kyrkan en långdragen kris som hade sin utgångspunkt i att några kvinnor riktade anklagelser mot biskopen för sexuella övergrepp av olika slag under den tid som han tjänstgjorde som ungdomspräst och sedan församlingspräst.⁸ Anklagelserna resulterade inte i formella åtal, ingen sak restes mot biskopen som i sin tur inte kunde återupprätta sitt förtroende och anseende bland allmänheten. Till slut beslöt han sig att avgå något år före lagstadgad pensionsålder.

Denna affär avslöjade klara administrativa svakheter hos kyrkan både under den tid som kvarstod av den anklagade biskopens år i tjänsten men också efter hans avgång. Även hans efterträdare tvingades avgå i sviterna av den förtroendekris

⁸ Här avses biskopen som tjänstgjorde under perioden 1989–1998.

kyrkan genomgick. Först år 2011 vände krisen i och med att en kommitté tillsatt av kyrkomötet lämnade en utredning om kyrkans bristande agerande i frågan samt att kyrkan ingick en överenskommelse med de berörda kvinnorna. I samband med krisen ökade utträddanden ur kyrkan markant. Kyrkans anseende i pressen och bland den breda allmänheten blev lidande och i den kyrkliga debatten gick vågorna ibland högt. Samtidigt med förberedelserna inför 1000-årsjubileet var det kyrkliga läget på många sätt spänt.

I denna situation framträdde på många sätt spänningar mellan kyrkan på riksplan och kyrkan på församlingsnivå. Präster, församlingsråd och åtskilliga andra kyrkligt aktiva hävdade att förtroendekrisen i församlingarna drabbade „rikskyrkan“, biskopen, kyrkoledningen och kyrkans centrala organ. Däremot påstods att kyrkan på hemmaplan d.v.s. församlingsnivå åtnjöt alltjämt förtroende, föräldrar fortsatte att föra sina barn till dopet, ungdomar konfirmerades, övervägnade flesta ingick kyrkliga äktenskap och samtliga fick kyrklig begravning, själavården fungerade, gudstjänstlivet pågick som vanligt och församlingarna fungerade i stort sett som vanligt. Problemet var bara att församlingarna blev lidande p.g.a. avtagande sockenavgifter i och med alla utträddanden.

I detta läge framträdde som sagt tydliga spänningar mellan centrum och periferi i kyrkan, riksplan och församlingsplan, kyrkoledningen och gräsroten inom kyrkan. På församlingsplan betonade man att Isländska kyrka i första hand är folkets kyrka, en „bedjande, förkunnande och diakonal kyrka“ öppen för alla som vill delta i dess sockengemenskap.⁹ På riksplan betonade man som framgångsrikt kyrkans egenskaper och funktion som nationens kyrka.

På senare år kan man uppleva ovannämnda spänningar närmast som en maktkamp. Många påstår att centraliseringen inom kyrkan har ökad, att för höga belopp går till kyrkans verksamhet på riksplan, att personalen på biskopens

⁹ Isländska kyrkans överordnade slogan är „*Biðjandi, boðandi og þjónandi kirkja*“ här översatt till bedjande, förkunnande och diakonal kyrka.

kontor har blivit för talrik samt att prästtjänster flyttas från landsbygden till storstaden (Reykjavík-området). Här bryts två skilda kyrkoupfattningar med varandra. Vissa vill bevara kyrkans traditionella organisation, dess relation till staten och prästerskapets starka ställning. Andra påstår att kyrkan måste hitta en ny plats i dagens föränderliga samhälle, vara flexibel och anpassningsbar, demokratisk, jämlikhetsfrämjande och framåtsträvande. Bakom kulisserna skymtar spänningen mellan nationens och folkets kyrka.

År 2012 fick Island sin första kvinnliga biskop.¹⁰ Efter den kris som ovan beskrivits har det varit högst gottgörande att kyrkans „ansikte“ har förändrats från ett manligt till ett kvinnligt sådant. Ännu har den nye biskopen inte hunnit skriva sitt herdabrev eller på annat sätt redogöra för sin policy. Hennes första nyårspredikan väckte dock ovanligt stor uppmärksamhet.

2008 genomgick Island som bekant en enormt djup ekonomisk kris i och med att hela landets banksystem gick konkurs. Detta drabbade folkets hela ekonomi — både privatekonomin och statens ekonomi — man tvingades till besparningar och nedskärningar. Bl. a. drabbades hälsovården i hög grad och man har inte kunnat förnya t. ex. läkarutrustningen på akademiska sjukhusets (som fungerar som centralsjukhus för hela landet). I sin nyårspredikan deklarerade biskopen att hon tänkte starta en insamling inom kyrkan för att finansiera inköp av teknisk utrustning för sjukhuset. Detta har väckt en rad frågor bland allmänheten och ledande politiker om kyrkans väsen och ställning: Är kyrkan en offentlig (statlig) institution bland andra? Under de senaste åren har kyrkan klagat över bristande tillskott från staten. Kan den i så fall bistå en annan offentlig institution? Är kyrkan en del av tredje sektorn och så till vida en folkets kyrka? I Island spelar tredje sektorn en avgörande roll i många sammanhang inte minst inom social- och hälsovården. Eller är kyrkan i första hand en diakonal kyrka som agerar efter behov utan att fråga om behovet uppstår i en individs liv eller inom en offentlig

¹⁰ Faktiskt tillträdde två kvinnliga biskopar under året 2012. Isländska kyrkan utgör ett enda stift. Utöver landets biskop tjänstgör sedan två assisterande biskopar. Agnes Sigurðardóttir valdes till Islands biskop (i Reykjavík) och Solveig Lára Guðmundsdóttir till assisterande biskop i norra och östra Island (i Hólar).

institution som tjänstgör bland allmänheten för dess bästa? Här kan man urskilja en rad frågor som ömsomt ställer nationens kyrkan ömsomt folkets kyrka i centrum.

Isländska kyrkan på internet

Från tidigt satsade Isländska kyrkan på aktiv närvaro på internetet. Numera är en internet-präst anställd för att ansvara för denna „cyber-förkunnelse“, kyrkan har sin egen hemsida för att presentera verksamheten, publicera en ständig ström predikningar samt blogg om kyrka, samhälle, kultur m.m.¹¹ Ur denna källa kan man ösa en hel del information och antydanden om kyrkans identitet. En snabb granskning av internettextern visar dock att en rad tolkningsfrågor dyker upp.

Vad man först möts av är kyrkans trefaldiga slogan som förmedlar att Isländska kyrkan vill framträda som en bedjande, förkunnande och diakonal kyrka. När man bläddrar en sida vidare definieras kyrkan som en gemenskap för dem „som tror på Gud som skapare, Kristus som frälsare och den helige Anden som förtröstare.“ Här förefaller det varken vara folkets eller nationens kyrka utan de troendes gemenskap som står i centrum. Detta kan kopplas till folkkyrkolagens definition av kyrkan som „självständigt trossamfund“. Frågan kan väckas om Isländska kyrkan vill presentera sig som ett trosamfund bland andra på internet.

Trots detta förefaller det som om det i första hand är folkets kyrka som framträder på väbben. Det betonas att folkkyrkan erbjuder aktiv närvaro i livets gränsövergångar, är gemenskap som visar aktiv omsorg, utgör en plats för frivilligt arbete samt är en plats för undervisning och samtal. Här verkar det som den enskilde församlingsbon står i centrum samt kyrkans verksamhet inom den privata sektorn på församlingsnivå, d.v.s. folkets kyrka. Det betonas att denna kyrka är riksomfattande, erbjuder plats åt alla, att dess gudstjänster och förrättningar utgör ett öppet erbjudande för alla utan krav på formell tillhörighet

¹¹ Se <http://www.kirkjan.is>.

eller personlig trosbekännelse. Här är det snarare folkets kyrka än de troendes gemenskap som framträder.

Visserligen skyntar även nationens kyrka på internet när det betonas att kyrkan är en plats för varierande kulturverksamhet.

Kyrkans plats i grundlagen

Efter krisen 2008 växte en folkrörelse fram i Island. Den allmänna uppfattningen var att „det gamla Island“ hadde överträtt sina gränser i girighet och korruption. Visionerna riktades mot „ett nytt Island“, en ny republik baserad på en ny grundlag som garanterade större öppenhet, rättvisa, jämställdhet och ärlighet än vad tidigare hade varit fallet. Regeringen som tillträdde 2009 tog fasta på denna mentalitet och startade en process som innebar att en grupp på 25 folkvalda representanter skulle sammanställa ett förslag till ny grundlag. Hösten 2012 anordnades sedan en rådgivande folkomröstning om förslaget. Där frågades bl. a. om folket önskade att det i framtiden skulle finnas en folkkyrkoparagraf i grundlagen. I samband med omröstningen samt processen iövrigt diskuterades religionsfrihetsfrågor samt om folkkyrkoordningen var förenlig med religionsfriheten samt den nuvarande grundlagens anti-diskrimineringsparagraf. Många pläderade för en *laïcité*-modell av fransk typ. En övervägande majoritet bland dem som deltog i omröstningen röstade dock för en folkkyrkoparagraf.¹²

Kyrkan deltog aktivt i debatten inför valet i första hand på internet. Där hävdades att Isländska kyrkan är en av samhällets viktigaste grundpelare, att den utgör en demokratisk, lagstadgad institution som ramar in en viktig del av samhällets gemensamma arv, minnen och kultur. Ytterligare hävdades det att i ett mångkulturellt samhälle är det viktigt att slå vakt om en öppen, rymlig

¹² På röstsedeln frågades uteslutande om grundlagen skulle omfatta en folkkyrkoparagraf. Efter omröstningen tokade kyrkan resultatet på så sätt att den nuvarande paragraf 62 varken fick förändras eller moderniseras. Utskottet som behandlade frågan i riksdagen (Alþingi) gick med på detta för att slippa kompikationer eller dröjsmål i försök att avsluta processen före nyval under våren (2013). Nu har en ny konservativ regering tillträtt och hela revideringen av grundlagen hamnat i ett nytt (dött?) läge.

folkkyrka som bevarar samhällets värdegrund och baseras på historia och kultur, att Isländska kyrkan har främjat respekt och förståelse mellan religioner och kulturer samt att den är en av samhällets viktigaste kulturförmedlare och intar sålunda en nyckelroll för de svaga i samhället och samarbetar med alla som befrämjar rättvisa och fred i världen. Här figurerar i första hand nationens kyrka trots att även folkets kyrka finns med på ett hörn då det betonas att kyrkan utgör en ram för folkmajoritetens religiösa tradition bland individer, familjer och hem.

Slutstats — En myt avmytologiserad

I denna presentation av Isländska kyrkans identitet som den har förmedlats på olika sätt under en period på knappt 30 år (1985–2013) har det visats att det förekommer en markant spänning mellan identiteten som folkets och nationens kyrka. På församlingsplan är man mån om att framträda som folkets kyrka och slå vakt om förtroendet bland församlingsbor samt andra på gräsrotsnivå. På riksplan förefaller kyrkan däremot statsa mera på sin identitet som nationens kyrka.

När kyrkan ingår i en debatt med samhället om sin fortsatta formella ställning är det i första hand identiteten som nationens kyrka som betonas. Eventuellt har detta upplevts mera ändamålsenligt i en debatt med ett sekulariserat samhälle än att betona identiteten som folkets kyrka. Trots detta förefaller det intressant att både kring det stora jubileet år 2000 och i valdebatten 2012 betonade man sociala och kulturella drag i kyrkans väsen och verksamhet och inte teologiska eller konfessionella sådana. Detta kan bero på strategiska och praktiska skäl. Man kan dock undra om detta inte tyder på att Isländska kyrkan i första hand upplever sig som nationens kyrka och i mindre utsträckning som folkets kyrka. Ytterligare kan man i så fall undra om detta är en fruktbar infallsvinkel för en „bedjande, förkunnande och diakonal kyrka“ i 2000-talets början eller om Isländska kyrkan underskattar sin styrka och kapacitet som en del av Kristi kyrka.

Till slut vill jag framhäva att inom Isländska kyrkan påstår man att den i första hand är en stor, vidsynt, liberal kyrka som intar en central ställning i det isländska samhället som kulturförmedlande institution. På många sätt förefaller detta som en myt eller mantra. Det kan visserligen påstås att kyrkan är stor men den krymper. Från 1550–1874 hade evangelisk-lutherska kyrkan religiös monopoli i Island, andra kyrkor och trossamfund var inte tillåtna. Sedan 1874 har andra trossamfund rotad sig i Island men omfattar var för sig högst 1–2 % av befolkningen. Evangelisk-lutherska kyrkan i Island har på så sätt aldrig konfronterats med andra denominationer. Frågan är om den inte snarare är oprofilerad än vidsynt och liberal. Sedna är det också fråga om kyrkans tolkning av sin ställning som social och kulturbärande institution snarare grundas på dess bakgrund och historia än en realistisk värdering av nutidsförhållanden. Mycket talar sålunda för att ovannämnda myt lätt kan avmytologiseras.

Isländska kyrkan befinner sig tillsammans med det isländska samhället i en brytningstid. Dagens läge känneteckas av en snabbt växande övergång från ett monolitiskt gläsbygdssamhälle till ett flerkulturellt storstadssamhälle. Detta innebär växande skillnader och konflikter mellan huvudstaden på Islands sydvästra hörna och landsbygden, storstadskyrkan och landsortskyrkan. Frågan är om identiteten som folkets kyrka inte i högre grad kommer att överbrygga denna konflikt än identiteten som nationens kyrka som snarare anknyter till historien än framtiden.